

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVIII-ik évf. November, December. 1883. 6-ik füzet.

LUTHER MÁRTON.

Ezernyolczszáznyolczvanhárom november 10-ikén egy eislebeni bányászlatot dicsfényvel vett körül a protestans kereszténység tisztelete, és az ünnepély csendjét indignatioval megzavarni szándékozók csak növelték annak nagyságát. Nem ütközünk meg a nézetkülönbségek felett, sőt azokat az igazság valódi probakövének tartjuk. Értjük azt is, hogy az egységében csorbát szenvedett egyház helyreütni igyekszik azt; de midőn 400 esztendő története áll előttünk, akkor nem lehet csupán „a franciskanus barát eszelőssége-szülte zavarokról és kinővésekről“ beszélnünk. A mi 400 esztendő óta protestantizmus nevezet alatt folyton nő és erősödik, annak feltételeit az idő már régóta keblében hordozta. A tridenti és konstantinapolyi zsinatok a formulák bilincseit rátették a keresztények lelkére; VII. Gergely pápa kiterjesztette az egyházuralom lidércszárnyait az államra. Az egyéni ténykedés körének megsemmisülésével, meglazult az erkölcsi és vallási élet. A reformatiót megelőző időszak a szellemi élet interregnuma lön általánosan, de nem így az egyesekre nézve. Sokan, mert megunták koruk beteges állapotát, visszatértek most az apostoli, majd az evangéliumi, majd meg éppen a classicaei kor halhatatlan szellemeihez, kik nagyságok teljességében megjelene előttük, újra szülték lelkeiket és életüket. Így állott elő a helyesen renaissancenak nevezett kor. Hatása a vallás körében megsemmisült Wicleffel és Hussal, de a philosophia és tudomány érvényesítette. A catholicismus nyomása alatt elsúlyedt Olaszország érzéketlen maradt iránta, vagy nem volt ereje az erkölcsiség mérleg-serpenyőjéhe is kellő súlyt tenni, de ezt megtették azok, a kik e központtól távolabb, más égalj alatt voltak. Így történt, hogy az újjászületés központjává Németország vált. Neki született Guttenberg, az övé volt Kempis Tamás, Reuchlin és Erasmus, Dürer Albert, Hutten Ulrich s mindazok az egyetemek és műreemek, a melyeket szellemük megteremtett. Ezek közül Reuchlint és Erasmust Németország két szemének nevezték.¹⁾ Reuchlin 1455-ben született Pforzheimban.

¹⁾ *Duos Germaniae oculos [Erasmus et Capnionem] omni studio amplexari debemus: per eos enim barbara esse desinit haec natio.* Idézve Huttenből Ch. Beard által *The Reformation of The sixteenth century* p. 53.

Tanult Párisban, Orleansban s utazásai közben Rómában és Florenczben. A tudomány ujraszületése nagy munkájában legfőbb szerepet a héber nyelv mezején tett dolgozataival vitte. Németországba a héber tanulását ő ültette át. Pedig a héber nyelvvel foglalkozni merészség volt akkor, minthogy a zsidók voltak a kereszténység legnagyobb ellenségei s a barátok eretneknek tartották. De mert a ország tudósai vele voltak, a mint megmutatták hozzá intézett leveleikben,²⁾ övé lett a győzelem.

Erasmus valóban tudományos férfi volt, ki ismerte Párist, Rómát, Bolognet és Florencet, Londont és Cambridget, kinek a classici tudományok játékszerei s angol főurak és fejedelmek barátai voltak. „Lehetetlenség volna túlbecsülni azt a szolgálatot, a melyet Erasmus a tudományos theológiának tett.“ 1516-ban jelent meg a renaissance legremekebb terméke, Erasmus görög új-testamentuma, az editio princeps latin szöveggel és jegyzetekkel ellátva. Az ily komoly tanulmányt igénylő munkáknak csak kezdője volt ez. Mint elődei, úgy Erasmus sem tudott vallási reformator lenni. Erre a munkára Luther Márton kellett.

Luther Márton ³⁾ 1483-ban, november 10-én, a szász választó fejedelemségben, Eislebenben született. Szülői Luther János és Lindermann Margaret tisztességes módu bányászok voltak. „Én paraszt fia vagyok — mondá egyszer Melánchtonnak — atyám, nagyatyám és szép-apám mind parasztok voltak.“ A család ősi helye Möhra volt, honnan csak kevéssel Luther születése előtt jöttek ide. A mint Melanchton megjegyezte, közbecsülésben állottak. Atyja nyerskülséjü s gyermekei iránt — kik között Márton a hetedik volt — nem egyszer tulszigoru volt. Már korán az élethez akarta szoktatni őket. Anyja szelid, kegyes és istenfélő, de maga is szigoru „Kétségkívüli — mondja Luther — hogy szülőim e tulszigorral javamat akarták, de azt eszközölték, hogy ideges és félénk legyek s hogy hibának nézzem még azt is, a mi nem az volt.“ Ennek tulajdonította, hogy később egy égi vihartól megrettenve, kolostorba kellett hogy meneküljön.

Gyermekkori emlékei között nem kevésbé voltak keservesek az eislebeni iskolában szerzett emlékek. Már korán tanították irni és olvasni, de a ronda és egészségtelen iskola valóságos tömlöcz, a tanítók pedig zsarnokok és hóhérok voltak, s a sok verés, reszketés, gyötrellem és bánat mellett még sem tanult semmit. Atyja, mert tán észrevette, hogy tudna tanulni, elvitte Magdeburgba s majd egy

²⁾ Epistolae Clarorum virorum ad Johannem Reuchlin. 1519.

³⁾ „Köstlin Luthers Leben 1883. Leipzig“ igen jeles művét követjük.

év múlva Eisenachba, mivel ott és környékén több rokona volt, kiknek segítségével remélte fedezhetni a költségeket. Mindemellett sem lehetne azonban kikerülnie, hogy ő is házról-házra járva énekléssel kéregessen. Itt élete új fordulatot vett, mert egy szelid lelkületű nő: Cotta Ursula és egy jó tanító: Trebonius János, vették kezökbe sorsát, s így míg önmagában és az emberekben bizalmat lelt, a latin nyelvet jól megtanulta s ezzel egyszersmind megnyerte az eszközt, melylyel a kor amaz áramlatába beléphetett a melyet a humanisták indítottak meg. Itt kezdett nyilvánulni ama kegyesség is, melyet szülőitől sajátított el. A folytonos imák, énekek, az egyházi gyakorlatok, felébrésztették benne a kérdést a vallás főbb tárgyai iránt és alkalmassá tették arra, hogy megismerje önmagát és megkérdezze, hogy mi Isten és mi ő vele szemben. Hogy a vizsgálódás ily korán felébredt benne, atyjának köszönhető, ki kora csodás felfogásaiban sok tekintetben nem osztozott, sőt megvetőleg nyilatkozott azokról. Az ördögben azonban ő is hitt, míg anyja a boszorkányok iránti iszonyu félelemmel volt eltelve. Egyetlen egy dolgot sem tudnánk felemlíteni, melynek az ifju gyermekre tett hatása a férfin is annyira meglátszott volna, mint az ördögben való hit. A physikai törvények mai ismerete mellett majdnem hihetetlen e hit uralma ama koron.

És a kor eme veszélyes hitével összhangzott az üdvnek külső öntudatlan és gépszerű módon való keresése. Isten megközelíthetlen magasságban és rettentő szentségben állott az ember felett, Jézus pedig, kinek az üdv, irgalom és könyörület közbenjárójának kell vala lenni, fenytő-bíró volt csupán. És midőn sem egyik, sem a másik nem szólt az emberi szívhez, mit lehetne egyebet tenni, mint-hogy oda forduljanak a szelidség, jámborság és könyörület mintaképéhez, Máriához, a Jézus anyjához és kérjék, hogy engesztelje ki haragos fiát. A Mária-cultus e korban határozottan praedominált még a Krisztus-cultus felett is. Ide mutatnak a kor festőinek és szobrászainak műremekei. És csoda-e, hogy ezt az Anna-cultus követte? Minthogy pedig ez még a bűnös lelket nagyon gyakran nem nyugtatta meg, utalva volt a vezeklésre s így az egyház és annak szolgálói által nyerte meg az ítéletet és ígéretet. E gyakorlatban részt vettek reformatoraink s maga Luther is, de ő soha sem nyugodott bele abba, hogy az ember önmaga közvetlenül ne szólhasson Istenhez és ki ne nyerhesse kegyelmét és saját üdvét.

A fennebbi körülményekhez kell sorolnunk még azt, hogy a papság az erkölcstelen életnek és dobzódásnak minden nemében el volt süllyedve, mignem VI. Sándor pápa a szent székbe is bele vitte

azt, elannyira, hogy a nép között nem egy hang volt hallható ele-
ne s a kolostorokból többen kiléptek miatta. A papság e romlottságát Luther atya szivéből gyűlölte s következőleg nem volt hajlandó fiát kezébe adni. Így lett tizenhét éves korában az erfurti egyetem tagja, hogy ott mohó vágygyal tanulja mindazt, mit a tudomány újra éledése a régi kor költőiből és philosophusaiból feltárt előtte. Rövid idő alatt baccalaureus és nem sokkal azután a szép művészetek mestere (artium magister) lőn. A jogot, mire atya szánta, szorgalmasan hallgatta s a Corpus Juris-ba többször mélyen belemerült, de szive másfelé vágyott. A görög philosophiai humanismus éppen most kap hatalomra, most jelenik meg az első új-testamentum görögül, most indul meg az egyházi scholasticismus ellen az ellenhatás. Az új iránynak megnyert egyetemi ifjuság tevékenységhez fog, tudományos kört alakít, melyben részt vesz egy Jager, a Hutten barátja, Spalatin, Luther és mások s mivelik a költészetet és philosophiát, az éneket és zenét. Luther főleg a logikában óhajt jártasságot szereztetni. De a mit nem tudva keresett, a biblia, melyet még soha sem látott, végül husz éves korában kezébe akad. Mohó vágygyal olvasta el az újtestamentumi részt, hogy észre vegye, hogy mekkora a különbség a között, a mit abban lát és a mit neki tanítottak. Az ó testaméntumba is belenyitott s éppen Anna és Sámuel történetére. E történet meghatotta, a gondolkozásában és önbírálásában még szigorubb lett. Azt mondják, hogy midőn mosdott, folyton e szavakat ismételte: „Minél többet mosdunk, annál tisztátalanabbak leszünk.“ Vajjon megtisztul-e ő valaha? Nincs-e hatalma Istennek, hogy számára akár a pokolba, akár az égbe vezető utat biztosan kijelölje? Nem tudott megnyugodni. Hiszen még az Isten is tévedhet! Annyira kétségbe volt esve, hogy még tán Isten káromlására is rávetemedett... Ez volt életében a legnehezebb időszak. Közbejárultak erre testi betegségek is, de ennél nagyobb volt a lélek kínja. Egyszer, midőn egy husvétra szülőihez indul, oldalfegyvere, melyet akkori szokás szerint viselt, véletlenül egy fő erét megsértette. Nagyon sok vért elveszített, míg barátja, ki vele volt, orvost hívott. Ijedtében folyton Máriát hívta segítségül. Magisterré létele után egyik kedves barátjának véletlen halála rázta meg. E megpróbáltatások nem egyszer juttatták eszébe a kolostori életet, hol lelke nyugalmit visszanyerhetné. Egy újabb véletlen esemény, 1505 nyarán, midőn szülői meglátogatásáról visszaindult, lepte meg. Utközben nagy vihar támadt s a villám, állítólag, éppen mellette sújtotta le egyik barátját, mitől erősen megijedve, kiáltotta el a végzetes fogadást: „Segíts drága szent Anna és én barát leszek!“

E fogadástól sem nyugodt meggondolása, sem barátai lebeszélése, sem szülőinek ellenzése nem tudták visszatartani. Julius 16-án e szavakkal vett búcsut barátaitól: „Mán tul soha többé nem láttok engemet“ és belépett az augusztinusok zárdájába. A kolostor legalsóbb rendü helyére került, de sem ez, sem a szigorú szabályok ellen szót nem emelt. Ő bőjtölt, vezekelt és imádkozott, a köveken aludt és szőr-ruhába öltözött. Valóban azt kelle hinni, hogy ez lesz a legszentebb ember. Letette a fogadást, újból mellőzte atyja óhaját. Már két év óta van ott, de koránt sem tétlenül, mert kedvelt bibliáját folyton olvasta. De ez sem elégítette ki, mit midőn jeles főnöke: Staupitz, észrevett, elküldé az újonnan alapított wittenbergi egyetemre theologia és philosophia tanáranak.

Nyugtalan kedélyének teljesen megfelelt az a kitűntetés, mely 1511-ben érte, mely szerint a rend érdekében egy más baráttal Rómába küldetett.

Roppant nagy a távolság Wittemberg és Róma között, de mi volt az ahoz a vágyhoz képest, mely keblében égett: hogy a templom küszöbén térdein imádkozhassék, hogy hadd szemlélhesse az élő hitet, melyet még nem látott a maga teljes fényességében. De oh jaj, mennyire meg kelle csalatkoznia. A fény, a pompa, a művészet a maga remekeivel, ott tündököltek, de azoknak árnyát egy süllyedt társadalom, pogány Róma és egy bűnös pápa tették, hol maguk a papok gúnyt űztek abból, a mi szent. „Nem adtam volna ezer forintért — mondá később — hogy Rómát láthattam. Máskülönbén azt gondolhattam volna, hogy a pápa iránt igazságtalan voltam.“ Szemeiről leesett a homály, ajkai megnyiltak és oly hangon kezdett szólani a wittenbergi vártemplomban, hogy maguk a fejedelmek személyesen akarták hallani e csodálatos barátot. A mi a római templom előtt térdeltében imájába vegyült: „Az igaz ember hitből él“, azt az ő minta-apostola, Pál szellemében, szavai és tekintete teljes sulyával zugta hallgatói fülébe a bűn és bűnbocsánat ellen. E közben szorgalmasan tanul, a theologiából megnyer minden fokozatot és végül az általa nagyon kedvelt tudori czimet.

A tudós X. Leo pápa emléket akar emelni saját életének. Elhatározza, hogy ez egy olyan templom lesz, a minő nincs több a világon.

És Leo, mert tudta, hogy népe mélyen érzi a maga büne sulyát, ezt szemelte ki czéltáblának. Az összes tartományok számára bűnbocsátó czédulát áruló biztosok küldettek ki, s hogy a siker annál nagyobb legyen fejedelmek és püspökök állittattak fel az üzlet vezetőjéül, kik

azt kedvező feltételek mellett el is fogadták. Németország biztosa Albert, mainzi érsek és a birodalom fejedelme volt, kinek a jövedelem fele része éppen jól fogott arra, hogy az érseki palást váltságdíjában kölcsönvett 30,000 forint kamatját törölhesse belőle. Szászországban Tetzl egy dominikanus barát volt a gyűjtő. És ő jól értette mesterségét. Városról-városra processiókkal jelent meg. A hatás előidézésére szánt külső jelvényeken kívül felhasználta az ékes szó-lás minden nemét arra, hogy a bünösöket, rablókat és paráznákat felhívja a hatásos orvosság megszerzésére. „Ha pénzed az erszényben peng, már lelked a mennyekben leng.“

Sem a pápa, sem közbenjárói nem vetettek számot az időkkal. Nem jutott eszökbe, hogy mi készül már rég óta Európa méhében. Elfelejték, hogy már sokan olvasták a híres „Epistolae obscurorum virorum“-ot. És főleg nem számítottak arra, hogy még olyan ember is akadhat, aki a nép és némely fejedelmek zugolódásának kifejezést adand. Luther Márton figyelmeztette és kérte levélben a püspököket, hogy szakítsák félbe e műveletet. Nem volt sikere. Elhatározta tehát, hogy a közvéleményre fog hivatkozni. Felhasználva amaz általános szokást, hogy ha valaki valamely dogmai tétellel elégedetlen volt, azt nyilvánosan megtámadhatta és vitathatta, 1517-ben október 31-én 34 éves korában 97 tételét kiszegezte a wittenbergi templom ajtajára. A tételek czime: A bünbocsátás ereje feletti vitatkozás“ volt, mely czélul tüzte ki, „hogy az igazság kiderítése végett a felhozott tételek a Luther Márton elnöklete alatt vitattassanak meg... Azok a kik meg nem jelenhetnek írásba foglalhatják nézetüket. A mi urunk Jézus Krisztus nevében. Ámen.“

Az eljárás nem volt szokatlan, a cél csupán az igazság kiderítése volt. Ezt mutatja az egész irat tartalma. Az elsöben a bünhödés fogalmát határozza meg úgy a mint azt már Staupitz is tanította: „a mi urunk és mesterünk Jézus Krisztus büntet stb. és azt akarja, hogy a hívőnek egész élete bünhödés legyen.“ Ez alatt ő a bün miatti benső fájdalmat, a bünös meggyölölését érti. Az üdvnek hit általi eszközlése és a pápai hatalomnak nyilvános megtámadása teszik a tételek központját. És e szerény igénnyel irt tételek 1517 october 31-ikét Európa történelmének legnevezetesebb napjává tették. Alig telt egy pár hét s már az ország minden részében anyanyelvükön olvasták. Tetzl védte a pápa csalhatatlanságát, Eck János ingolstadtí tanár eretneknek czimezi Luthert. A vihar naponta jobban felkavaradott. Maga Luther is megijedt rajta annyira, hogy alázatosan ír a pápának. Ez először gyermekségnek tartotta a dolgot. Midön azon-

ban a tételeket maga is megismerte, jónak látta, hogy egy követet küldjön a vihar lecsendesítésére, de ugyanekkor Maximilian császárnak és a választó fejedelemnek is levelet ír, melyben kéri, hogy „az egyenetlenség eme gyermekét“ szolgáltassa át követének átok terhe alatt. 1518-ban Augsburgban birodalmi gyűlés tartatott, melyen Caietan a pápai követ jelen volt és Luther is megidéztetett. Luther Wittenbergből gyalog járta meg ez utat, mely hite szerint halált hozandó volt fejére. A követ kétségkívül azonnal rá tette volna kezét, de Frigyes okos ember volt s ámbár nem ohajtott a római szent székkal rosz lábbon állani, de a bünös üzelmeket ismerte és utálta s arra éppen nem volt hajlandó, hogy egy alattvalóját a pápa kezébe bocsássa. Az agg Maximilián, szintén bölcs ember, sokkal inkább szereti hazáját, hogysem az olasz felsőségnek kedvében járni óhajtana. De Caietan tán mindkettő segítsége nélkül czélt érhet vala, ha egy kissé több nyugodtsággal és szelidséggel szól az egyszerű szerzeteshez. Luther csak bizonyos kikötések mellett vonhatta vissza iratát. Minthogy a követ így nem boldogult, erőszakhoz akart nyulni, de Luther ez elől szökéssel menekült a következő éjjel. A követ dühvel irt a fejedelemnek, de ez Luthernek adott igazat s nemhogy Párisba menekülni engedte volna, sőt inkább oltalmába vette. Luther sem maradt többé rest, hanem megírta a pápai követtel való találkozását, irt a pápai felsőség ellen s egy egyetemes zsinatra appellált. A pápa újból kibékülést kísért meg Miltitz útján, felhasználva a pápai kegy és szivélyesség minden fegyverét, de mind ez, mind a követ könnyei kevés volt most, mert a mint Miltitz maga észre vette, nemhogy ő, de 25,000 ember fegyvere sem tudná hatalmába keríteni Luthert. Luther hajlandó volt egyetemes zsinat elébe bocsátani az ügyet, s a pápának egy levélben újból bevallja élességét.

A pápai siker egyik lehető tényezője a békés lelkű Maximilian 1519. január havában meghalt s helyébe lépett V. Károly. Mily reményteljes időszak, mily tevékenység, mily szép jövő küszöbén jutott a 20 éves fejedelem fejére a német császári korona. Egészen tőle függ, hogy a pápai hatalom felett diadalmat üljön a kereszténység, és a reformator császár nevével tisztelje meg őt Németország. Hiszen Németország az övé, Spanyolországnak anyja helyett kormányzója, római császár, s ausztriai Ferdinándnak testvére. De hiányzott belőle az a tehetség, melyel feje lehetett volna amaz ország reform mozgalmának, a melynek koronája fejének legfőbb ékessége vala. A pápát gyűlölte, Luthert nem értette, katolikus Spanyolországban nekedett, s a reformatorok ama magasabb elveit, a melyek az urva-

csora két szin alatti kiosztása, a papok nősülése stb. körül forogtak, nem kedvelte. Autocraticus hajlamainak inkább megfelelt volna Európa meghódítása, mit tán meg is tesz, ha nyugoton Franciaország, keleten a törökök szintén egyet értenek vele. Meg lett volna szándéka arra is, hogy a reformatiot elnyomja, ha ebben a protestans fejedelmek és az idő gyors előre rohanása, mely még hátrányaiban is a protestantismusnak kedvezett, meg nem akadályozzák ⁴⁾ Luther valamint Melanchton is több bizalmat helyeztek benne, mint a megnyit érdemelt. Károly nem született volt ugy, hogy az idealista Luthernek barátja lehessen. A pápa pedig minden áron menekülni szeretne tőle, s 1519-ben Lipcsében újabb kísérletet teszen, és Eck János ingolstadti tanárt állítja szembe vele. E vita, ámbár Eck magának tulajdonította a győzelmet, kevés babért szerzett a pápai székeknek, de elég bátorságot Luthernek arra, hogy állítását: „még az egyetemes zsinat is tévedhet“ ismétlje, és ha szükség a Huss sorsát is elviselje. Mégis, a most már lángra gyult kebel elégedetlen volt önmagával, s visszavonul Wittenbergbe, hogy ott magányában megkészítse fegyvereit a pápáé és császáré ellen egyszerre. Luthernek rendkívüli haszna volt itt jeles barátja, Melanchtonban, ki 1518 óta Wittenbergben a görög nyelvtanára volt. Melanchton, a híres Reuchlinnak rokona, kora legjelesebb tudósai közé tartozott. Erasmus nyugodt munkálkodása csak kedvezett Luthernek, Hutten Ulrich, ki épp oly jeles író, mint lovag, nagy szolgálatára volt, s Sickingennel együtt sok biztonságot és kitartást eszközöltek neki.

„A hallgatás ideje elmúlt és a szólás ideje elérkezett“ — mond — és megírja híres „felhívását a német nemzethez.“ Németországnak meg kell szabadítani magát az egyház és pápa egyeduralmától, testiek és lelkiek felett. Luther ez iratában kimondotta a protestantismus alapelvét: „ti mindnyájan királyi papság, szent nép vagytok,“ mert minden keresztény egyszersmind papi jellegű is, ha a Krisztus vére által megkeresztelkedett; mert minden keresztény Istentől taníttatott s az irást nemcsak a pápa, hanem ő is értheti. Ha a pápa az irás ellen tesz, az irás mellé állunk s azt a gyülekezetnek elmondjuk, gyülekezetet pedig nemcsak a pápa, hanem a császár, vagy más is hívhat össze, csak szabad gyűlés legyen az.

Luther is azt kívánta, hogy a nemesség álljon a pápa ellen, döntse meg hatalmát, állítsa vissza az egyház függetlenségét, s válassza külön a német püspököket és szervezze önálló érsekség alá. Azt kívánta, hogy mindazok a könyvek a melyeket az egyház a hosz-

⁴⁾ L. bővebben Beard Hibbert Lectures 93—110 l.

szu százak alatt a biblia hátrányára kanonizált, a melyekben foglalt szabályok és rendeletek lényegesebbeknek tartatnak annál a mi a bibliában van, töröltessenek el, és egyedül a biblia legyen irányadó. Azt kívánja, hogy ha a pápának és a püspököknek tetszik nőtlentül élni, a papokat ne kényszerítsék arra, mert nekik a nép között kell élni. Nemhogy a pápának, de még az ég angyalainak sem szabad, hogy őket ily rendszabályokkal erkölcstelenségre és bűnre kényszerítsék. Az ünnepeket meg kell kevesbiteni, mert így csak arra valók, hogy a nép tétlenséghez és iváshoz szokják. A Romába zarándokolás szüntettessék meg, hogy ne legyenek kénytelenek a szülők otthon hagyni a családi tüzhelyet, aggokat és gyermekeket. A nyomor és szegénység, a társadalom minden intézménye, érdekelték Luthert s míg azt óhajtja, hogy minden helység gondoskodjék a maga szegényeiről, megköveteli, hogy nemcsak a fiuk, hanem a leányok számára is legyenek iskolák.

Az irat villámgyorsan terjedt el mindenfelé, s a mint maga Luther elismerte egy kissé fennhangon szólott, de nem bánta ő ha az egész világgal haragban volt is, csak Istennel ne legyen ugy. Tud ő még egy más éneket is Romáról, melyet szintén elénekel, még pedig felsőbb hangból. Még az irat nem volt készen s már értesült a vészjelekről Róma felől, de nem bánta azt sem, mert megvetette Róma dühét, kegyét és többé semmi békét, semmi egységet sem óhajtott vele ⁵⁾ Csata-trombita volt ez, melynek visszavonására barátai kérése éppen ugy nem tudta birni, mint ellenségei ijesztése. Inkább irt még egy dalocskát „a pápák babiloni fogságáról“, hogy az egyház ügyeibe még egy kissé mélyebben beleereszkedjék. És egy mást, s tán mindenik közt a legszebbet „A keresztény ember szabadságáról“. E rendkívüli kihívásokkal szemben Eck a pápát tette szólította, a császár Luther iratainak megégetését rendeli el. És Luther most legkevésbé félt. Nem bánta bármi történnék, mert hisz a pápa csak testét ölheti meg, de lelkét nem. Még egyszer, a választó fejedelem felhívására, ir a pápának, de csakhogy elmondhassa, hogy Róma rosszabb, mint Sodoma és Gomora. Eck decemberben megérkezett, hogy a pápai rendelet szerint a Luther iratait megégesse, és hogy Luthert rákényszeritse az utolsó és visszavonhatatlan lépésre: a pápai rendeletek megégetésére.

A pápa feleletül kiátkozta Luthert, kiközösítette követőit és

⁵⁾ Der Würfel ist geworfen, ich verachte die römische Wuth und Gunst; ich will keine Versöhnung mehr mit ihnen, kein Gemeinschaft. Idézve Köstlin Luthers Leben 211 l. A híres irat teljes czíme: An den christlichen Adel deutscher Nation: Von des christlichen Standesbesserung. D. Martinus Luther.

interdictumot vetett az országra. Kevés időre tompa, nesztelen zsi-bongásba esett mindenki, várva, hogy mi lesz végül mindezekből. Károly Worsmsba 1521-re birodalmi gyűlést hívott össze. Luthernek biz-tonságot ígért, de abban sem Luther, sem a választó fejedelem nem bizott. Hét napig folyt a heves harcz, de a Luther kihallgatása nél-kül nem végződhetett. A császári követ a maga kíséretével megje-lent Luther előtt Wittembergben és szekerre ültetve elindították. Mig azonban amott a gyűlésen a pápa, az érsekek és papok, a császári ígélet megszegését, Luther megjelenésének meggátlását sürgetik, mig a könyvei megégetését kimondó császári rendeletet már Erfurtban fel-mutatják neki: az erfurti egyetem diadalommal fogadja őt, a bullát vízbe lökik, s Wormsba érkezétre trombiták harsogják a nép örö-mét és rokonszenvét. A gyűlésen kevesen voltak valóban az ő párt-ján, de mivel igazsága volt, vele volt Isten. Egy halmaz könyv volt az asztalon, midőn két órai künn állás után bevezették. Felolvasták czimeiket és kérdezték, hogy elismeri-e és hajlandó-e visszavonni azo-kat. Luther meghatottan és halk hangon felelt igennel az elsőre, de a második felelet megtevésére időt kért. Másnap, april 18-án reggel megfrissülve és felbátorodva jelent meg és válaszoló ellenfele Eck fel-hívására, hogy iratai háromféle természetűek; némelyek oly tiszta evangeliumi igazságot tartalmaznak, mely ellen egyiköknek sincs ki-fogások, ezeket tehát vissza nem vonhatja; némelyek a pápai törvé-nyek és szokások ellen szólnak, de azokat szégyenletében sem von-hatná vissza. A mi a harmadik részt illeti, azokban egyes személyek-kel foglalkozott, néha tán igen kiméretlenül, de ezeket sem vonhat-ja vissza, megengedi ugyan, hogy hibái kimutattassanak. A felelet világos és hangos volt, először latinul aztán németül, de Eck egy-szerü igen t vagy n e m e t kívánt, melynek szarva ne legyen. „Fe-lelendek“ — mondá, egész valójában felhevülten — „ugy hogy annak nem lesznek sem szarvai sem fogai. Tévedtek a pápák és tévedtek a zsinatok. Mutassátok meg az írásból, hogy nincs igazam, és akkor engedelmeskedem. Addig lelkiismeretem kényszerit engemet. Itt állok, másként nem tehetek, Isten könyörüljön rajtam, Ámen.“

A gyűlést az éjszaka sötétje, a tagokat a düh és felháborodás viharja lepte el, azt eloszlatta a fáklyák fénye, de ez utóbbi csak nö-vekedett, mert Luther, hogy egyszer keresztül vergődhetett, már így szólott: „ha ezer fejem volna is, rendre vágatnám le, mielőtt visszavonnám.“ A nép féltette, hogy elzárják, választó Frigyes elis-merését nyilvánította bátorságán. De mivel most már igazi eretnek volt, hogy a császár, mint olyannal, ne bánhasson el vele, a fejede-

lem az ítélet hozataláig Wittenbergbe küldi, azonban gondoskodott arról is, hogy útközben elragadják és wartburgi várába vigyék. Az országgyűlés kárhóztató, sőt minden segélytől megfosztó edictuma meghozatott, de ő már mint György lovag, ettől teljesen érintetlenül maradt Wartburgban. Azt a győzelmet, a melyet a wormszi gyűlés vívott ki neki, tőle többé sem a pápa, sem a császár, sem az idő, sem az enyészet el nem vehette. Ez az ő megdicsőülése volt az emberiség előtt. Ez volt neki a Golgotha, hol a hallhatatlanság következik. Mint a villám, úgy terjedt e pillanattól kezdve a reformatio eddig csak bizónytalanul éledező lángja. A pápaság félelme elveszett, Károly hatalma megtört, Franciaország elpártolt, a török Ausztriát győztörte. Szerencsére semmi sem volt, hogy a lángot eloltsa, de hiányzott az is, a mi jó irányba terelje, mert Luthernek még nem volt biztos a wartburgi várból elvonulása.

Itt saját egyéni élete is nagyot változott. A baráti csuha helyett csinos polgári ruhát vett, megnövelte szakállát és belevegült minden lehető multságba. E magány lett szülőhelye a világirodalomra és a kereszténységre nézve legjelesebb művének a biblia fordításának. Beláthatatlan hatása lett már e könyv első megjelenésének. A papi hitet még jobban megingatta. Egy pap már megnősül. A Lutheri szellemben számosan kezdenek predikálni országszeret. Lutheri irat egy évben sokkal több jelenik meg, mint katolikus. A városok 1522 s 23-ban már nagyobb részt mind Luthert vallják magokénak, 1525-ben Poroszország egészen elfogadja a reformatiot.

Azonban reformatori műveiben ezután több körülmény zavarta. A tevékenységre hívott ész, a felkorbácsolt indulat nem találta meg a maga medrét. A nép, mely eddig semleges szerepet vitt, most szót emel saját érdekében az elnyomás, a teher és zsarnokság ellen. Követelve, mit a kor szelleme sugott neki, a reformot a politikai életben is, megteremtette a reformatio egyik sötét foltját s a Luther eljárása helyességének nyílt czáfolatát: a parasztlázadást. Luther megkísérelte a kibékülést a lázadás fanatikus vezérével Münzerrel, de ez a helyett egyik falut a másik után gyújtotta fel. És ezért egyik felől Luther volt a felelős. Luther elővéve szónoki tehetsége minden erejét az országban fel és le roliant, mignem a protestans fejedelmek segítségével, fegyveres erővel, sikerült elfojtani a lázadást. Másfelől Erasmussal folytatott tollharca szintén sok kellemetlenséget okozott.

Luther zaklatott reformatori élete függetlenséget követelt, hiszen nem tudhatá, mely pillanatban éri utol az eretnekség miatti büntetés. És mégis, engedve tán a megindult áramlatnak, de enged-

ve ama bibliai igazságnak: „nem jó az embernek egyedül lenni“ elkövette az egyház szemében legnagyobb botrányt, de barátai kívánságának és erkölce megoltalmazásának egyik feltételét: a nősülést. Egy magas származású, de szegény, s gyermekségétől kezdve kolostorban élt nő, Bora Katalin néhány év óta Wittenbergben tartózkodott. Luther eleinte nem szerette s félt, hogy igen büszke is leend, de mint egyszerű, jó indulatú s értelmes nőt, mégis alkalmasnak látta arra, hogy egy reformator neje legyen. Luther, mert szülei is úgy óhajtották, megtette e lépést 1525-ben január 13-án, egy néhány barát jelenlétében. A mily csendben folyt le e szerény ünnepély, épp oly nagy zajt vertek fel miatta. Még barátai között is akadt, ki helytelenítette. Maga Luther nagyon nyugtalan volt miatta egy néhány napig. És hogy is ne, midőn majdnem semmi jövedelme, a miből éljenek, nem volt. De e zaj is hamar lecsendesült. Wittenbergben belenyugodtak és a választó fejedelem, János, helyeselte.

Luther megértette korát, s azon sokban jóval felülemelkedett, de mégsem maradt el műveiről, sem egyéniségének, sem a kornak bélyege. A pápaság és az egyház visszaélései ellenében a rationalismushoz fordult segedelemért és visszaszerezte minden ember részére az önálló ítélet jogát és a vallásos dolgokban való szabadságot, de e mellett megmaradt benne mindig, bizonyos misticismus. „A hit sokkal több a jó cselekedeteknél — mondá — „valaki az Isten ítélőszéke előtt megállani, és kegyelmet találni akar, annak mindig arra kell ügyelni, hogy Kristust mennyire tudja megragadni hitével, hogy nehogy haszontalanná váljon előtte az által, hogy csak a törvény által igyekezzék igaz, kegyes és jó lenni. Mert csakis Krisztus tesz engemet igazzá cselekedeteim minden gyakorlása és vétkeim minden akadályozása ellenére is.“ E tételhez való merev ragaszkodás vezette az urvacsorai tan vitásakor. Zwingli azt vallotta, hogy a sacramentumok hit nélkül csak üres formák, míg azzal a legjobb alkalmul szolgálnak a megemlékezésre, gondolkozásra és kegyességre. Luther csaknem így gondolkozott s azért keveset is törődött a sacramentum közelebbi meghatározásával, de később, tán barátai és Carlstadt tulásai miatt, belebocsátkozott a vitába. Miképpen legyen hatása a sacramentum külső jeleinek? Istentől származik-e minden ereje, vagy az embernek is része van benne? Először nem tulajdoníthat külön önálló hatást a sacramentum jeleinek a vevők lelkére, de még sem tudja megszabadítani elméjét bizonyos magikus hatástól. A „zwickaui propheták“ Wittembergben a gyermek-keresztelés ellen prédikálnak. Ha a keresztelés az üdv feltétele, és hit nélkül haszontalan, akkor

csak az keresztelendő meg, a kinek már hite is van, tehát a felnőtteknek. Ez anabaptista elvet csaknem minden reformator így értette. Még Melanchton is hajlandó volt rá.³ A sweitziak, élükön a Zwinglivel, Lutherrel, csaknem egykoru és tehetséges reformatorral, az urvacsorai tannal már ezen is túlléptek. Mindenki Luthertől várta a feleletet. És így 1528-ben kitört a Lutherre nézve oly rossz kimenetelű urvacsorai vita. Ezzel fordulatot vett a Luther reformátori munkája. Az ördög újra megkezdette működését, s kényszeríteni akarta, hogy még tovább fűzze az ész művét. Ezt meg kelle hogy fékezze, mint egy vadállatot — mondá — és ezzel aláasta gyönyörű művének legerősebb bástyáját a testvéries egyetértést. Marburgban, a vita nyilvános helyén, az asztalra maga elébe írta e szavakat: ez az én testem és attól egy hajszálynira sem állott el.

A vitatkozás után Luther megfogalmazta a 15 „wartburgi cikket“ de abban kérdésesnek maradt az, hogy vajjon a kenyérben és borban a Krisztus teste és vére, valósággal jelen van-e?

Mig az urvacsorai vita a tudósok között a protestantismus sorsát döntötte el, addig Európa fejedelmei, Európa külső helyzetének ujnál újabb szint adtak. 1526-ban a német herczegek megkötik Torgauban „az evangéliumi Confoederatiót“. 1527-ben a császár csapatai pusztává tették Romát, hogy megszerezzék Luthernek a pápával szemben azt a mivel a császár lutherrel szemben a pápának akart kedvezkedni. De az egyház fejével még sem szakított a császár, hanem újból szövetkezett vele a Lutheri eretnokség meggátlására. 1528 márcziusában kellett összegyűlni Regensburgban az országgyűlésnek, hogy a pápisták iszonyu szándékát létesitse. A császár testvére Ferdinánd és Zápolya János erdélyi fejedelem közötti harc kissé hátráltatta tervét, de a szász és bajor herczegek, a mainzi és brandenburgi választó fejedelmek s több püspök szövetkezett Ferdinánddal, hogy az evangélikus fejedelmeket megtámadják és a szászválasztó fejedelemséget felosszák magok között s Hessent átadják György herczegnek. A protestans fejedelmek sem voltak restek az ellenállással. A wittembergi theologusok és Luther erélyes fellépése a terv kivitelét megakadályozta, de már ugyanez év novemberére Speyerbe özsze volt hiva a birod. gyűlés, hogy a katolikus egyház egysége és fősége kimondassék. A gyűlés ürügye a törökök elleni készülődés lévén, Luther újból felemelte hatalmas szavát „a törökök elleni háboru“-ról írott művében. De a gyűlés célja az első speyeri birodalmi gyűlés végzésének megmásítása volt, mi ellen april 19-én benyújtották protestatiojokat az evangélikusok honnan protestansoknak neveztetnek. 1536-ban a császár a megelőző évben a pápával és a francziákkal kötött béke és

a törököknek Bécs falai alatt szenvedett veresége által felbátorítva, újból közbelépésre gondolt.

Luther éppen mint eddig, ugy ellenzi most is a polgári háborut. Károlyt sértette, hogy országában önálló lutheri gyülekezet legyen, de a vallási háborútól ő is iszonyodott. 1530 tavaszán Augsburgban összeült az országgyűlés és mivel Luther nem volt oda bocsátható, Melancthon előterjesztette az általa szerkesztett hitvallást, melyet mind a császár, mind a pápai követ nem remélt engedékenységgel fogadtak. De a mint Luther előre megjósolta, szellemi egyesség nem jött létre. Ferdinánd és Bajorország hercege szövetkeztek az ellen, hogy az új tan országukba bevitessék, de ugyanekkor a protestáns fejedelmek is Smalkaldban szövetségre léptek. Dania pártolta lépésüket, Franciaország és Anglia örvendettek rajta, mert a császárt elfoglalva tartotta. A császár engedett a szükségnek itthon s a törököt visszaverte testvére országából, mi által a béke bizonytalan időre helyre állt. 1544-ben új kísérlet tétetett a béke megerősítésére.

Luther merész, kiméletlen és durva szavát és tollát illeti a dicsőség, hogy bár életében nem tudták előidézni az iszonyu polgári háborut.

A sok küzdelem, izgatottság, gond és fáradság közepette a családi élet volt az, mely Luthernek nyugalmat nyújtott. Luther semmivel sem volt kisebb wittenbergi szerény hajlékában, mint a pápával és császárral szemben. Hogy a természeti elemek se vehessenek győzelmet rajta, szerzett magának egy kertet és egy kis földbirtokot, azt ásta, kapálta, abban ültetett és vetett, aratott és csépelte. Legrosszabb esetben családját megmenti az éhségtől. Hanem erre nem volt szükség, mert tanári fizetését felemelték 300 frtra. Luther gazdag és boldog is egyszerre. Gazdag, mert volt miből éljen, s boldog, mert nejét szerette és általa is szeretettet, mert az igazi házi asszony, igazi urnő, igazi tudós, igazi gazdasszony volt. És hogy boldogságuk teljes legyen, Isten megáldotta őket öt gyermekkel. Nevelésükről gondoskodott, vallásos oktatásukat maga vezette, gyermekies mulatságaikban részt vett s emlékezetének bámulatosan gazdag tárházából gyakran mesélt el nekik egy-egy anecdotát. Élete utolsó felében, midőn, reformatori élete alatt nem egyszer megújult betegségei miatt, kénytelen volt körutjait megřitkitani, a család lett temploma. Mi ifju éveiben annyit gyötörte, az önbíralás, a magábaszállás életén át sajátja volt, sőt imáiban családja is részt vett. Lehetetlen kis fiához — ki, valamint egyik leány, korán elhalt, szive mély bánatára — Coburgból irt levelét nem közölnünk. Ennél apa szebben még nem írhatott:

„Kegyelem és béke a Krisztusban, kedves kis fiam. Örvendek, hogy jól tanulsz és szorgalmasan imádkozol. Csak folytasd így, fiacskám, és a mikor haza megyek, egy szép vásárfiát viszek neked. Ismerek én egy szép kertet, a hová szép aranyruhas kis gyermekek szoktak járni, kik a fák alatt szép almát, szilvát és cseresznyét szednek, énekelnek, ugrálnak, vigadnak és arany nyerges s ezüst kantáros szép kis lovakon lovagolnak. Kérdeztem a kert gazdájától, hogy kiék a gyermekek. Ő azt felelte: „ezek olyan gyermekek, a kik jó kedvvel imádkoznak, tanulnak és magukat jól viselik.“ Erre azt mondtam neki: „Jó ember, nekem is van egy fiam, a kit Luther Jánoskának hívnak. Nem jöhetne-e el ő is ebbe a kertbe, hogy itt ő is ilyen szép almát és körtvét szedjen, kis lovakon lovagoljon s a többivel játszadozzék.“ Az ember így felelt erre: „Ha jó kedvvel imádkozik, tanul és jól viseli magát: akkor eljöhet ő is, Lippus és Jost⁶⁾ is s lesz mindenkinek sipja, dobja, fuvolája és hegedűje s aztán tánczolnak s nyilakkal lövöldöznek. Aztán megmutatta nekem azt a kis kört a kertben, a mely arra való, hogy ott tánczoljanak s ott láttam felaggatva a sipokat, dobokat és ijjakat. Ez olyan jókor történt, hogy a kis gyermekek még nem ebédeltek volt s így a tánczot nem várhattam meg. Hanem az embernek azt mondtam: „Kedves uram, én most elmegyek egyenesen haza s mindezt megírom a kis fiannak; de neki van egy nénje is, Lene⁷⁾ s megírom, hogy őt is hozza el.“ Az ember azt mondá: „Minden úgy legyen: menj el és írd meg neki.“ Így hát kedves kis fiam, tanulj és imádkozz jó szívvvel s mond meg Lippusnak és Jostnak is s aztán mind együtt el fogtok jöni a kertbe. A mindenható Isten oltalmazzon tégedet. Tisztelem Lene nénit s add át helyettem csókomat.

Szerető atyád:

Luther Márton.

A család örömeit fokozta az, hogy abban fejedelmek ajándékaikkal, urak, asszonyok és tudósok barátságukkal gyakran jelentek meg. Leggyakoribb vendégek voltak barátai: Melanchton, Jonas, Lukas és Cranach. Luther szívesen látta őket és részesítette lelkének és elméjének ama gazdag tárházából, a melyet a „Tischreden“ oly meglepően tár elének.

Azonban, mit a családi élet kedvessége, különben rendkívüli testi és lelki erejének adott, azt végül is megtörte a hosszas küzde-

⁶⁾ Lippus: Melanchton fia: Filep a Jonas fia Jodoc.

⁷⁾ Nagynéne: Magdalen.

lem. 1545-ben szeretett volna nyugalomba vonulni, de a wittenbergiek nem nélkülözhatték őt a szószéken. 1546. január havában szülővárosába, Eislebenbe ment. Utközben meghült, de azért ügyét igazította. Február 14-én prédikált, és ez volt az utolsó. Egy régi sebe miatt rosszul lett. „Megyek haza — mondá — ágyamba fekszem és a férgeknek adok egy kövér doctort.“ De családját többé nem láthatta s így ott kelle hogy megszünjék élete, a hol először látott napvilágot. Két napi szenvedés után, két fia és Jonas barátja jelenlétében, atyja kezébe ajánlotta lelkét. Jonas ama kérdésére, hogy még mindig tana és a Krisztus mellett marad-e, igennel felelt. Még egyet aludt s reggeli két és három óra között megszűnt élni a legnagyobb reformatori szellem porhüvelyé. Február 20-án fegyveres kíséret mellett visszazállították Wittenbergbe. A harangok zugtak minden falu tornyában s midőn sirjába tették, Melanchton e szavakban mondá el a barát fájdalmas gyászbeszédét: „Atyám, atyám. Ime izrael szekere és lovasa.“

Ime a legnagyobb protestans életének pályája. De nem, távol legyen tőlünk, hogy azt higyük, hogy azt az alapul vett jeles életrajz után is csak bár vázlatosan is megismertethettük volna. Célünk sem lehetett az. Mi ama kor szellemét tanulmányozva, olvasóink elébe igyekeztünk állítani egy oly férfit, kinek midőn elég gyenge szive volt, mindennemű emberi érzelemre, egyszersmind elég ereje is volt arra, hogy szembeszálljon az erkölestelenség, a bűn, vallásos indifferentismus vétkes cselekményeivel. Mint reformatori szellem megváltoztatta Európa közhangulatát, mint családapa, példát adott arra, hogy az Isten igéjét nemcsak a szószéken, hanem az életben is hirdetni kell.

Terünk nem engedte, hogy kellő figyelemmel kisérjük bámulatos lelki erejének műveit a megujult klasszikai tudományokban, melyeket ő már ifjúságában oly jól megértett. Alig jutott alkalmunk érinteni tanári működését a wittenbergi egyetemen, hol most Aristotelesről, majd a biblia ó- és új-testamentumi részeiről tart igazi tudományos készültségéről, éles kritikai ítéletéről tanuskodó előadásokat. A megujult egyetemi életben való szerepét mellőztük. Semmit sem hallhattunk abból a költészetből és zenéből, a melyet magasröptü lelke egyházának megteremtett. S csaknem vádolva érezzük magunkat, hogy munkái remekét, a bibliát, melyet oly fáradhatatlan buzgósággal, oly számos év alatt készített nemzetének és azzal együtt az egész művelt világnak, csak névleg lehete említenünk. E mű magában is teljesen elég lett volna arra, hogy Luther Mártonnak halhatatlanságot biztosítson a német nemzet előtt, melynek ezáltal irodal-

mat teremtett és a kereszténységben, hogy egy remek mintát adott vele minden nemzetnek.

Valóban Luthert lehetett és lehet ünnepelni, mert tőle származott ránk a szabadság utáni vágy; mert általa bátorítottak fel reformatoraink, hogy kimondják, a mi keblüket hevíté; mert ő tanított meg arra, hogy a lelki szabadságért meghalni jobb a szolgai életnél. Tökéletes nem volt sem maga, sem műve. Lehet, hogy éppen oly sok volt gyenge, mint erős oldala, de az nem volt bizonyynyal az ő hibája, hogy utódai hibáiból még nagyobbakat csináltak. Élő hitet csak hívő lélek teremthet, s ha ma Európában él még hit és kegyesség, az nagy mértékben egy szegény bányász ama fiának köszönhető, a ki ezelőtt 400 évvel Mansfeldben született.

BOROS GYÖRGY.

EGY FEJEZET A KELETI TANULMÁNYOK TÖRTÉNETÉBŐL MAGYARORSZÁGON.¹⁾

Sína, Tibet, Assam s a Gangesen túli félsziget dialectusai, szóval az ugynevezett indochinai nyelvek nemcsak morpheologiai, hanem genealogiai rokonságban is állanak egymás közt, tehát olyanban, a milyen az altai nyelvcsalád öt ágát — habár tág kötelekkel — fűzi egymáshoz. A sinai nyelv, monosyllabismusa s ősrégi irodalma mellett is, a mely Legge szerint legalább is ötezer év előtt keletkezett, nem áll többé eredeti alakjában előttünk s e gazdag irodalommal méltán dicsekedő nép nyelvét a régiség állékonyosságát illetőleg a tibeti felülmulja. Az említett nyelvek összehasonlító tanulmánya már is azt eredményezte, hogy a hangmásolat némely tünetényeit szabályba foglalhatjuk, így p. o. Von der Gabelentz kitűnő sinolog megfigyelése szerint a siami *l*-nek a sinai nyelvben *h* felel meg. Az ezen nyelveket más nyelvcsaládokra való tekintettel élesen jellemző monosyllabismus nem egyaránt nyilatkozik ezek mindegyikében, p. o. a thaï (siámi dialectus) e közös tulajdonmányban inkább részesedik, mint a tibeti.²⁾ A sinai nyelvben előforduló hasonhangzásu s rokon értelmű szavak gondos összehasonlítása itt is oly szócsaládok megállapítására vezet, melyek áttekintésénél a közös gyökből némi hangváltozás következtében eredt szószármazást könnyen észrevehetjük, így p. o. ha e két alakot *tiên* „földet művelni“, *l'iên* „mező“ egymással összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy az aspirált és nem aspirált kiejtése a kezdő mássalhangzónak s a vocalis mennyisége a közös gyökből két külön szóalakot fejlesztett.³⁾ Lássunk egy más példát, *ü* „beszéd“, *yün* „beszélni“, *yuet* „mon-

¹⁾ Ku un Géza gróf, kitűnő dolgozótársunk „Keleti tanulmányok története Magyarországon“ című műven dolgozik, mely a M. T. Akadémia kiadásában fog megjelenni. Seből van szerencsénk közölni e mind nyelvtudományi, mind pedig vallásbölcséleti szempontból érdekes fejezetet. Szerk.

²⁾ L. Von der Gabelentz György „Sur la possibilité de prouver l'existence d'une affinité généalogique entre les langues dites indochinoises“ megj. az „Atti del IV. Congresso internazionale degli Orientalisti“ 2. kötetében, a 285. dik lapon.

³⁾ L. Georg von der Gabelentz' Chinesische Grammatik, angezeigt von W. Grube, megj. a ZddmG. XXXVI-dik kötetének IV-dik füzetében, l. a 718-dik lapon.